

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

РЕТОРИЧЕСКОТО ДОКАЗАТЕЛСТВО

Яна Сивилова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE RHETORICAL PROOF

Yana Sivilova
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The article analyses the rhetoric strategies in the speech of Elizabeth I. It focuses on the role of the example and the rhetoric syllogism. Special attention is given to mythological basis of the arguments, what specifies their ideological character and urge the analyzers to seek ulterior motives.

Key words: rhetoric, argumentation, example, enthymeme, Elizabeth I

Още древните оратори си давали сметка, че съществуват два начина на доказване. Квинтилиан ги определя като външни и вътрешни аргументи. Първите включват това, което днес бихме нарекли обективни свидетелства (факти). Те притежават собствена убедителна сила и ораторът оказва слабо влияние върху тях. Вторите се неговите разсъждения – индуктивни или дедуктивни, именно тук се проявява талантът му (Квинтилиан 1982: 276).

В това изложение бих искала да разгледам една филмова реч, която се отличава с последователна реторическа стратегия и дава възможност да се проследи убедителната сила именно на реторическото доказателство. Тя е част от филма *Кралицата дева (The Virgin Queen)*, сериал на BBC, режисиран от Коки Гидроик. По-долу привеждам пълния текст на изказването на английски и неговия превод. Речта е пример за реторическа аргументация и изворите, от които тя черпи убедителност. Тъй като е не писмен, а произнесен текст, тя е и повод за коментар на паралингвистичните елементи, които са част от реторичната техника. От друга страна, въпреки че е насочена към телевизионните зрители, речта се оказва комбинация от реплики, произнесени от кралицата пред нейните поданици (Haigh 1998: 23-25, Doran 2010: 42-44)¹:

¹ На този адрес може да бъде видяна и самата реч:
<https://www.youtube.com/watch?v=P9CsTiQDr3g>. Тя започва от 43-та мин.

Honorable members of parliament, counselors,

I am told that some of you still take the view that I must take a husband. It is monstrous that the feet should think to rule the head.

Do you **presume** that I should bend my will to yours on such a subject? Was it not Gods' will to preserve me from my sickness for the life I must now lead? And it shall be his will alone I obey on the matter of my marriage. If he so walks my heart to incline it towards that state than I assure you the realm shall not go destitute of heir. But if it is his will I continue to live outside the state of marriage I tell you I would rather be turned out of the **realm** in my petticoat than **defy** him.

It is England I am married, my lords. It shall be sufficient for me when I die that a marble head stone declared that this queen having lived in such and such a time lived and died a Virgin.

Почитаеми членове на парламента, съветници,

Бях уведомена, че някои от Вас все още споделят схващането, че трябва да си намеря съпруг. Чудовищно е краката да мислят, че могат да ръководят главата.

Смятате ли, че трябва да се подчиня на вашата воля по този въпрос? Не бях ли спасена по Божия воля за живота, който вода сега? Само на Бог бих се подчинила по въпросите за своето съпружество. Ако той поведе сърцето ми и го склони към брак, уверявам Ви, че кралството няма да бъде лишено от наследник. Но ако по негова воля продължавам да вода живот на неомъжена жена, казвам ви, по-скоро бих се оставила да ме изгонят от кралството по фуста, отколкото да покажа неподчинение.

Аз съм омъжена за Англия, господата². И за мен ще бъде достатъчно, когато умра, мраморният камък на главата ми да разказва, че тази кралица, живяла по това и това време, е живяла и умряла като дева?

Речта на кралица Елизабет по повод искането на парламента и съветниците ѝ да се омъжи и осигури наследник на короната, което да гарантира стабилността в държавата, е реч, която засяга външнополитически аспекти. През този период Англия се намира в сложна ситуация и има нужда от съюзник (най-вече срещу домогванията на Испания), какъвто един династичен брак би могъл да осигури. От друга страна, налице е вътрешнополитическа заплаха, тъй като част от народа изповядва католицизма и съществува възможност да се присъедини към евентуалните нашественици. Протестантството е сравнително нова религия, която все още се налага трудно сред на-

² Кралицата сваля пръстена, получен при коронацията, и го показва пред парламента. Хай посочва, че според един широко разпространен разказ това действително се е случило пред първия парламент по време на нейното управление. Кралицата се обръщала към поданиците си с „всички мои съпрузи, моя прекрасен народ“ тя се е смятала също за тяхна майка и сродница (Haigh 1998: 24).

селението. И накрая, Елизабет е последната от Тюдорите и при нейната евентуална смърт бъдещето на страната е неясно, тъй като, поради посочените по-горе заплахи, съществува реален риск за разцепление и междуособици.

Елизабет пледира срещу общественото мнение (δόξα), въпреки че според Квинтилиан, когато каузата е в противоречие с него, ораторът трябва да използва някаква хитрост (insinuatio), за да избегне директната конфронтация, да се престори, че уважава господстващото убеждение и в хода на изложението да го разкрие като несъстоятелно (Квинтилиан 1982:233-4). Елизабет избира обаче откритото противопоставяне, произтичащо от нейната личност и специфичната ѝ позиция в кралството.

Структурата на речта е проста. Тя съдържа обръщение към аудиторията за приковаване на вниманието, което дава възможност на присъстващите да се съсредоточат и да чуят изложението на кралицата. Изказването се отличава с удължени паузи и повишена интензивност и известна агресивност на изговора, като ярко се откроява логическото ударение. Кралицата използва низходящи мелодични контури в качеството им на категоричен завършек, за да създаде впечатление за твърдост и превъзходство. Настойчивото и категорично поднасяне на изказването се комбинира с някои жестове – притваряне на очите (в израз на възмущение), издигане на ръката със сваления пръстен в позиция за полагане на клетва. Изправената стойка и отправеният напред поглед задълбочават емоционалния изговор и подчертават доминантното положение на кралицата пред нейните съветници и парламентаристи.

Липсва увод. Речта излага директно confirmatio (доказателствената част), тъй като изказването е пределно кратко. Тезата на съветниците и парламента се маркира в първото изречение чрез пасивна конструкция, с използването на индиректен речев акт (*Бях уведомена, че някои от Вас все още споделят схващането, че трябва да си намеря съпруг*). Стилът е висок и сдържан. Това впечатление се постига с конструкцията в страдателен залог и перифразите (*споделят мнението, да си взема съпруг*, употребени вместо простите глаголи или по-разпространените изрази на български „омъжвам се“ и „смятам“, съответно на англ. *consider; think, getmarried*).

Първото доказателство е индуктивно (exemplum): *Чудовищно е кратката да смятат, че могат да управляват главата*. Както ни е известно от античната реторика, доказателството чрез пример съдържа скрито сравнение, то особено се харесва на простолюдието, защото очарова ума (Барт 1995: 163). Аналогията е изразена синтактично чрез излагането на двете концепции в последователни изречения. Липсата на съюз („е като“, „е също като“) придава на коментара известна деликатност. Омокотява квалификацията чрез епитета, служещ като основа на съпоставката. Използвано е изключително силно определение с ярка емоционална багра (*чудовищно*). То бележи абсолютна степен на отрицателното качество и задава измерение на искането, поставяйки го извън рамките на познатото.

Умението да се избере подходящ пример, който носи в себе си убедителност и се приема от публиката без задръжки, е дарба на оратора (Барт 1995: 163). Той трябва във всеки случай да търси убедителни аналогии и впечатляващи паралели, с които да илюстрира тезата си. Първото доказателство намира подкрепа в едно разбиране за държавата като жив организъм, където всеки е призван да заеме определеното му място. Идентифицирането на владетеля със земята му е широко разпространена митологема, затова тя достига до сърцата на присъстващите и те не я подлагат на съмнение³. Метафоризирането на държавата като тяло, което страда от болки в отделните си членове, търпи външни и вътрешни сътресения, но се подчинява на общи закони и институции, така, както умът ръководи мускулите, е позната в античността. (Платон 1975: 85, 143; Квинтилиан 1982: 317). Тя преминава в Средновековието. През XII в. в трактата *Полкрат* Джон от Солсбъри разработва алегория, приписвайки я на Плутарх. Въпреки че според съвременните изследователи това съотнасяне е невярно, то се вписва в традицията на епохата (Гофф, Трюон 2008: 161). Английският философ представя държавата като тяло, в което управникът заема мястото на главата, сенатът е сърцето, а очите, ушите и езикът са съдиите и губернаторите на провинции. Краката, винаги свързани със земята, са селяните, те са стабилната опора, която поддържа тялото и го движи напред (Nederman, Langdon Forhan, eds. 2000: 38-9). През следващите векове това алегорично представяне на държавата и акцентирането на ролята на главата и сърцето получава широко разпространение като един от начините да се коментират отношенията между краля и папата и да се обоснове участието на всеки от тях в управлението (Гофф, Трюон 2008: 163-4). В началото на XVI в. в Англия особено значение заема концепцията за двете тела на краля: физическо (смъртно) тяло и вечно, мистично. През този период изразът *politica lbody* като калка от латинското *corpus politicum* и се използва, за да опише по-

³ Касирер посочва, че първото осмисляне на пространството започва чрез аналогията с човешкото тяло (Касирер 1998: 136). Идентифицирането на тялото на владетеля с неговата земя е митологема, позната в множество религии. През вековете тя постоянно се актуализира. В древни времена в Япония „Микадо (императорът) бил длъжен всяка сутрин да престоява известно време на престола с императорската корона на главата си, но неподвижен като статуя... Смятали, че по този начин запазва мира и спокойствието в империята си и се бояли, че ако за беда се обърне към някоя част от своите владения, от тази посока приближава война, глад, пожар или друго голямо бедствие, което ще обезлюди страната“ (Фрейзър 1984). Чрез самата неподвижна позиция на тялото си, той гарантира мира и просперитета на държавата. По същата причина царските особи били строго пазени от всяко посегателство върху тялото им, тъй като тяхното благо определя благото на народа (Пропп 1986: 140). Много векове по-късно разкъсаната между трите велики империи Прусия, Австрия и Русия Полша се самомитологизира като Христос на народите. Поляците виждат територията си като разпнато тяло, което страда за спасението на човечеството.

литическата роля на владетеля, която се отличава от неговата физическа идентичност, но като резултат от разширение същият термин служи и за означаване на монархическата държава (Musolff 2014: 89).

Все още в редица европейски езици се употребяват изрази като „държа-вен глава“, „дългата ръка на закона“, които водят началото си от подобна концепция. Облягайки се на съществуващи в езика и културата мисловни пътеки, кралицата подбира подходящ пример като аргумент за своята теза, използвайки една архетипна структура.

От рационална гледна точка обаче сме принудени да признаем, че аналогията е подвеждаща, тъй като мозъкът е локализиран в главата и е естествено тя да управлява всички останали органи, докато подобна лишечност не се открива при съпоставянето на кралицата и парламентаристите.

Преходът към втората част в доказателството се извършва чрез две въпросителни изказвания, които въвличат събеседниците във фиктивен диалог. Ораторът отново използва индиректни стратегии за противопоставяне, тъй като първото изказване (*Смятате ли, че трябва да се подчиня на вашата воля по този въпрос*) всъщност под формата на въпрос излага мнението на публиката, като намалява неговата категоричност, а чрез следващия въпрос пък смекчава категоричното му отхвърляне.

Можем да определим останалите реплики като реторически силогизми (ентимеми). Понякога те могат да се представят като непълни доказателства, при които липсва изводът или една от предпоставките. Аудиторията сама допълва пропуснатите брънки. Това интелектуално усилие ласкае слушателите, те стават съпричастни към защитаваната теза, тъй като, следвайки разсъжденията на оратора, ги считат за свои собствени прозрения и извличат удоволствие от разширяването на перспективата и направеното откритие (Барт 1995: 167).

Двете ентимеми са непълни. Първа ентимема:

Малка предпоставка: Налице са разумни основания главата на кралството да сключи династичен брак.

Голяма предпоставка: Елизабет е разумен управник.

Заклучение: Следователно, тя трябва да се подчини на разумните основания и да предприеме съответните действия.

В изложението на кралицата е представен само изводът под формата на въпрос.

Втората ентимема:

Голяма предпоставка: Съществува разум, по-висш от човешкия, който направлява въпросите на живота и смъртта.

Малка предпоставка: Като най-висши сред хората, монарсите следва да разбират насоките на този разум.

Доказателство към малката предпоставка: Поради спасяването ѝ от смъртоносна болест, Елизабет знае, че се ползва с подкрепата на Всевишния,

тя е избрана да живее и управлява (*Не бях ли спасена по Божия воля за живота, който вода сега* (т.е. едновременно на оцеляла и на кралица).

Заклучение: Следователно, Елизабет се подчинява именно на неговите заръки.

Нейната вяност пред Бога е подчертана с употребата на няколко фигури. Метафоричните предикати „поведе“, „склони към брак“ са съотнесени със синекдохата „сърцето ми“. Център на този мотив е хиперболата „по-скоро бих се оставила да ме изгонят от кралството по фуста, отколкото да пренебрегна волята му“. Чрез багрите тя създава картина на смиреност, хармония и почит: „Ако той поведе сърцето ми и го склони към брак...“).

Третият аргумент също е ентимема:

Голяма предпоставка: Всека жена е призвана да сключи брак и да роди деца.

Малка предпоставка: Елизабет е жена.

Заклучение: Тя е призвана да изпълни своята мисия.

Елизабет е жена, но монархът е призван да се грижи (да бъде напълно отдаден) на своя народ. Преди всичко тя е кралица и нейният брак с народа е първи по значимост. Бракът между владетеля и неговата собствена земя е познат още от древността. Ще напомним хиерогамията между Йехова и еврейския народ. Самите кралски инсигнии реално водят потеклото си именно от тази традиция. В този смисъл демонстрацията на пръстена напълно съответства на тази представа и отправя към по-старите пластове в разбирането на естеството на кралската власт.

Трите подбрани аргумента разширяват перспективата. Те противопоставят на разума една идеологическа постановка. Отхвърлят тезата на опонентите, като показват нейната ограниченост в рамките на човешкото разбиране и настояват върху наличието на друга йерархия. Имплицитно се разкрива нова йерархична структура на обществото. Доказателствата не почиват на външни факти, т.е. не са логически, а квазилгически. Те черпят своята убедителност от определени ценности. Основен похват в речта е антитезата, която трябва да доведе до подмяната на едни ценности с други, а не да даде нова интерпретация на фактите. С включването на трансцендентната перспектива при осветляване на поведението си Елизабет разширява границите на очевидното, създава впечатление за по-голяма мащабност в мисленето.

Заклучението е представено чрез епитафията върху надгробния камък, която на практика трябва да очертае историческата перспектива към управлението на кралицата. И тук историческата оценка е подменена с идеологическа. Настоявайки на своето девство, Елизабет се изравнява с Богородица и аргументира своята надчовешка същност, изтъквайки девството си не като човешка непълноценност, а като имплицитно повторение на свят архетип. Както свидетелстват биографите ѝ, през последните години от живота ѝ се установява култ, в който редом с молитвите към Богородица се появяват

и текстове, посветени на Елизабет, до *Ave, Maria* застава стихът *Vivat, Eliza* (Haigh 1998: 23).

Аргументацията на кралицата е система от ентимеми, чиито елементи стават предпоставки на други доводи. Тяхна цел е да докажат невъзможността поведението ѝ да се регулира от човешките закони и опасения. На искането на парламента тя противопоставя упованието си в Бога, на нуждата от наследник – светостта на девството, на съпружеството – божествения съюз между владетеля и неговата земя. На външно- и вътрешнополитическата необходимост тя противопоставя две алегии, които имат дълбоки корени в европейската култура.

Липсва изобилие от фигури, речта не е претрупана, а ясна и конкретна. Много от ценностите са имплицитно посочени (това са тезите на опонентите). Изказването пази крехкото равновесие между поучението, мъмренето и тактичността, уважението към аудиторията. Въпреки че стилът е висок и са включени някои рядко използвани думи с по-архаично и книжно звучене, в речта има и няколко повторения, които един по-внимателен оратор би могъл да избегне. Не бива да забравяме, че тя е насочена към две публики – от една страна, към фиктивната (въобразена) аудитория в английския парламент през XVI в., а от друга – към забавляващите се телевизионни зрители.

Тъй като позицията на Елизабет е идеологическа, за нейното осмисляне са правени многократни опити, които трябва да представят подтекста (т.е. рационалните основания) на мотивиращото я поведение. Една част от историците го отдават на нежната ѝ привързаност към нейния приятел Робърт Дъдли, с когото тя не може да сключи брак, тъй като е женен за Ами Робсарт (Neal 2001: 78-84). Не липсва, разбира се, фройдистко тълкуване на фактите. Сред популярните версии за безбрачието на кралицата е обяснението му като резултат от травма в ранното детство, когато тя е била обект на сексуалните домогвания на възрастния чичо на нейния полубрат (Taylor-Smith 1984: 57). Не на последно място отделни историци посочват, че, като последна от Тюдорите, Елизабет царува 44 години в епоха, когато владетелите на европейския континент трудно успяват да се задържат продължително на престола си. Липсата на алтернатива (която е свързана и с липса на съпруг и наследник като евентуални претенденти за короната) ѝ гарантира продължително управление, през което Англия се стабилизира политически и достига икономически разцвет (Haigh 1998: 23, Doran 2010: 44-5)

Разгледах речта на Елизабет, за да обърна внимание върху една успешна ораторска техника. В нея рационалните аргументи на опонентите са обезсилени чрез метафори. Реториката доминира над логиката. По тази причина речта е подходящ пример за силата на реторическото доказателство, както и нагледна илюстрация за неговата несъстоятелност.

Библиография

- Барт 1995:** Барт, Р. Старата реторика. – В: *Разделението на езиците*. София: Наука и изкуство, 1995, 129-192.
- Гофф, Трюон 2008:** Гофф, Ж., Трюон, Н. *История тела в средние века*. Москва: Текст, 2008.
- Касирер 1998:** Касирер, Е. *Философия на символчните форми: Езикът*. София: Евразия, 1998.
- Квинтилиан 1882:** Квинтилиан, М. Ф. *Обучението на оратора*. София: Наука и изкуство, 1982.
- Платон 1975:** Платон, *Държавата*. София: Наука и изкуство, 1975.
- Пропп, 1986:** Пропп, В. *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986.
- Фрейзър 1984:** Фрейзър, Дж. *Златната клонка*. София: Изд. на Отечественния фронт. <<https://chitanka.info/text/5438/29#textstart>>
- Haigh 1998:** Haigh, Ch. *Elizabeth I (Profiles in Power)*. London, Pearson Education, 1998.
- Musolff 2014:** Musolff, A. The metaphor of the “body politics” across languages and cultures. – In: *Cognitive explorations into Metaphor and Metonymy*. Frankfurt a M.: Peter Lang, 2014, 85-99.
- Neale, 2001:** J. E. *Queen Elizabeth I: A Biography*. Chicago: Academy Chicago Publishers, 2001.
- Nederman, Langdon Forhan, eds. 2000:** *Readings in Medieval Political Theory: 1100-1400*. Ed. by Nederman, C.J., Langdon Forhan, K. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 2000.
- Taylor-Smith 1984:** Taylor-Smith, L. Elizabeth I: A Psychological Profile – In: *The Sixteenth Century Journal*, vol. 15, N1, 1984, p. 47-72.
- Doran 2010:** Doran, S. The Queen. – In: *The Elizabethan World*, Routledge 2010 Accessed on 29 June, 2017. <<https://www.routledgehandbooks.com/.../9781315736044.ch3>>